

Paár Ádám

Vonzások és választások Populizmus és konzervativizmus

Noha sok, akár egymással is ellentétes jelenséget értenek a populizmus kifejezésen, a fősodorbéli politikusok és publicisták véleménye megegyezik abban, hogy a populista stílus/logika/észjárás leginkább a rendszerellenes jobb- és baloldali színezetű pártok sajátja. Magyarországon a rendszerváltás után kezdődött a populizmus kifejezés népszerűvé válása a politikatudományban, de az igazi áttörés 2010 után következett be, amikor a kifejezést elkezdték használni különböző, akár egymással is ellentétes politikai jelenségekre.¹

A szerző történész, politológus, a Méltányosság Politikaelemző Központ kutatója.
E-mail: paar@meltanyosság.hu.

- 1 A populizmusnak ma már könyvtárnyi magyarországi irodalma van, elsősorban a politológusok tollából, de mára a történettudomány is behatóan kezd foglalkozni a történelmi (pl. két háború közötti kelet-európai) populista mozgalmak, pártok történetével. Alábbiakban kizárólag a populizmus magyarországi szakirodalmát tekintjük át. Általában a populizmust mint gondolkodási sémát vizsgálja: Szilágyi Ákos: *A populista. A varázsmese morfológiája*. Irodalom Kft, Bp., 2010. Napjaink politikai populizmusairól ír: Olasz lap a „populizmus kísértetéről”, *Magyar Nemzet*, 2002. május 24., <https://mno.hu/migr/olasz-lap-a-populizmus-kiserteterol-785457>; Paár Ádám: A populizmus kísértete. *Népszabadság*, 2016. március 8. <http://nol.hu/velemeny/a-populizmus-kisertete-1605249>; Domschitz Mátyás – Nagy Kristóf: Bevezető a fordulat 22. számához. *Fordulat*, 2017 (1), 3; Antal Attila: *A populista demokrácia természete*. Napvilág, Bp., 2017. A történelmi populizmusokat vizsgálja: Bozóki András: Vázlat három populizmusról: Egyesült Államok, Argentína és Magyarország. *Politikatudományi Szemle*, 1994 (3), 35–68; Kovács Gábor: A politikai eszmétörténet próteusza: A populizmus. In Pénzes Ferenc – Rácz Sándor – Tóth-Matolcsi László (szerk.): *A szabadság felelőssége. Írások Dénes Iván Zoltán 65. születésnapjára*. Debreceni Egyetem Kiadó, Debrecen, 2011, 259–275; Papp István: *A magyar népi mozgalom története*. Jaffa Kiadó, Bp., 2012; Bartha Ákos: Tojástánc a populizmusok körül. In Bartha Ákos: *Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás történetéből*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2017, 13–45; Paár Ádám: Az igazi populizmus. Az amerikai Néppárt megalakulása és eszmei gyökerei. *Kommentár*, 2017 (2), 51–65; Paár Ádám: Farmerek és populisták. *Kommentár*, 2018 (5–6), 29–33.

A populizmus kitermelte „ellenszerét” is: Antal Attila politológus írt az elitek és értelmiségi rétegek antipopulizmusáról.² A liberális és konzervatív politikai gondolkodók jelentős része hajlamos a napi aktuálpolitika függvényében elhatárolni saját nézetrendszerét az általuk megbélyegző, lefokozó módon „populistának” nevezett irányzatoktól, mozgalmaktól, személyektől. Nem meglepő módon sem a konzervatív, sem a liberális politikusok nem vállalják büszkén a populista címkét (leginkább még a baloldalon láthatunk kísérleteket a populizmus fogalmának megtisztítására, „baloldali populizmus” néven használhatóvá tételére).³

De létezik, illetve létezett-e valaha átfedés a populista logika és a konzervatív eszmeáramlat között? És vajon a konzervativizmus meg a populizmus hívei nem értenek esetleg egyet abban, hogy kifejezik bizonyos társadalmi csoportok *ressentiment*-érzését a liberalizmussal szemben, a liberalizmus alatt nem is egy konkrét eszmét, mint inkább – hasonlóan a populizmushoz – egy gondolkodásmódot, logikát, kultúrát értve, amely a történeti liberalizmusból fakadt ugyan, de attól különvált? A politikában az tapasztalható, hogy a populista (vagy populistának nevezett) és konzervatív irányzatok, politikusok egyaránt tartanak a közösségi keretek föllazulásától, a hagyományok eltűnésétől, és a liberálisok által védelt szabadságjogok bővítésében kockázatot vagy veszélyt látnak a közösség egységére, kulturális normarendszerére. A tanulmány célja, hogy rámutasson a populista – persze, egyenként is sokszínű – mozgalmak őstípusát jelentő, XIX. század végi észak-amerikai agrárpopulista mozgalom kapcsolódására a konzervativizmushoz, pontosabban az *értékkonzervativizmushoz* közös ellenfelük, a liberalizmus elutasítása és antiliberalis tartalmuk alapján.

Tézisem szerint a populizmus(ok) „ősforrása”, az amerikai agrárpopulizmus mélyén egy olyan értékkonzervatív szellemi „mag” rejlik, amely más korszakok és régiók populista mozgalmait is jellemzi. Vagyis a populizmus kezdettől rendelkezik olyan eszmei attribútumokkal, amelyek összekapcsolják azt az értékkonzervativizmussal. Ilyen attribútum a Richard Hofstadter amerikai történész által *agrármítosz* néven jellemzett föld- és paraszt/farmerkultusz, amely – a város-vidék törésvonalhoz kapcsolódva – gyakran nagyváros- és iparosodás-ellenes tartalommal telítődött.⁴ Második tézisem, hogy a kisközösségek és ahhoz kapcsolódó

2 Antal: i. m., 96–105.

3 Lásd erről a *Mérce* populizmus-vitáját: <https://merce.hu/2018/05/11/a-baloldali-populizmus-vedelmében/> (Letöltés dátuma: 2018. 12. 20.)

4 Seymour Martin Lipset: *Homo Politicus. A politika társadalmi alapjai*. Osiris Kiadó, Bp., 1995, 86–93; Richard Hofstadter: *The Age of Reform. From Bryan to F.D.R.* Jonathan Cape, London, 1962, 9.

hagyományok, konvenciók kultuszából, valamint a modernizációval együtt járó ressentiment-érületből érthető meg a populista mozgalmak gyakori kötődése az antiliberális retorikához. A XIX. század végi agrárpopulizmus és napjaink populista mozgalmi számos tekintetben különböznek (hiszen a XIX. század végi agrárpopulizmus alapvetően baloldali demokrata irányzat volt, konzervatív társadalomképe ellenére is), ám abban hasonlóak, hogy kultúrkritikájuk tradicionalista: mindegyik populista irányzat, mozgalom és párt szembeállítja a „tradíciót” mint önmagában és önmagáért való értéket, valamint az ahhoz kapcsolódó szokáskultúrát és a „modernitást”.

A XIX. századi nyugat-európai és magyar újkonzervatív vagy szociálkonzervatív, agrárius és észak-amerikai agrárpopulista mozgalmak egyaránt a liberalizmussal szemben fogalmazták meg magukat. A „liberalizmus” tehát már a XIX. század végétől szitokszóvá vált az újkonzervatív, valamint agrárpopulista publicisztikában, és ennek hatása napjainkig kimutatható a jobboldali populizmus szubkultúráiban. Ám a populisták a „liberalizmus” alatt nem azt a liberális eszmét értették és értik ma sem, amelyet például John Stuart Mill neve fémjelez. A populizmus és újkonzervativizmus számára a liberalizmus lényegében egy olyan megfoghatatlan fantomfogalmat jelöl(t), amely alá egyként besorolható a manchesterizmus, a média bulvárosodása, a kulturális relativizmus vagy a multikulturális társadalommodell, noha ezek nem egy töről fakadó fogalmak és jelenségek.⁵ Amikor tehát a populisták – akár az egykori észak-amerikai agrárpopulisták, akár napjaink populista mozgalmainak tagjai – és az újkonzervatívok antiliberalizmusáról írok, akkor világosan látni kell, hogy ezeknek az irányzatoknak a hívei másként látták és láttatták a liberalizmust, mint ahogyan a liberálisok vélekedtek önmagukról.

5 Lényegében ezért eleve kudarcra ítélték azok a kísérletek, amelyek a sajtóban a „liberalizmus” elleni támadások visszaverésére a liberalizmus mint eszmerendszer történelmi és eszmetörténelmi megmagyarázásával felelnek, és ezzel azt sugallják, mintha a vita *tudományos* lenne. A jobboldali populista pártok számára a „liberalizmus” nem egyenlő a történelmi liberalizmussal, az ellenérvek viszont óhatatlanul azt sugallják, mintha egyenértékű tudományos álláspontok vitájáról lenne szó. A liberalizmus szitokszóként és afféle „ösgonosz” ellenségjelölésként való használatára jó példa Jonah Goldberg amerikai újságíró, publicista magyar nyelven is megjelent könyve, amely elfogultsággal mutatja be az elmúlt százharminc év észak-amerikai reformmozgalmait, és azok mögött, valamint a baloldaliság mögött valamilyen azonosságot sejtet a fasizmussal: Jonah Goldberg: *Liberálfasizmus*. XX. Századi Intézet, Bp., 2012.

A populizmus nagyon divatos és elcsépelte kifejezés a közbeszédben és a politikai publicisztikában, ezért feltétlenül szükséges a kifejezés különböző árnyalatainak különválasztása, különben nem értjük, miről is beszélünk és írunk, amikor a populizmust említjük. Mindenekelőtt érdemes különbséget tenni a populizmus kifejezés különböző árnyalatai között. Margaret Canovan megkülönbözteti a populizmus két „óstípusát”, az *agrárpopulizmust* és a *politikai populizmust*.⁶ A populizmusnak azonban napjainkban egy másik értelmezése dívik, amely a populizmust nem egy konkrét eszmével, politikai irányzattal, párt- vagy mozgalmi típussal azonosítja, hanem kizárólag egy *gondolkodásmódot, gondolkodási sémát* ért a populizmus alatt. Ezt szokás általánosságban – az ókori köztársaságkori Róma *populares* (népbarát) pártjára utalva – népbarátság-nak, pejoratívabban a „nép” és „népszuverenitás” kisajátításán alapuló elitellenességként értelmezni.

A populizmus név 1891-ből származik, amikor az amerikai *People's Party* zászlót bontott az Egyesült Államokban. A pártot nevezték a *populus* szóból képezve Populista Pártnak is. Bár a populizmus kifejezés értelme elkanyarodott az eredeti Populista Párt ideológiai tartalmától (hiszen utóbbi lényegében egy baloldali demokrata programot képviselt, míg napjainkban a populizmust széles körben alkalmazzák a jobboldali irányzatokra, pártokra is), többen felhívták a figyelmet az eredeti amerikai agrárpopulista program ideológiájában rejlő vonásokra, gondolati sémákra, amelyek alapján az amerikai farmerpopulizmus rokonítható napjaink populizmusainak akár jobb-, akár baloldali változataival.⁷

Ilyen a „nép” fogalmának összeszűkítése, bizonyos közösségi karaktertípusok alapján, vagy akár bizonyos ügyek mentén. Ernesto Laclau filozófus szerint a *kielégítetlen igények* követelésekké válása, majd ezek *egyenértékűségi láncolatba* rendeződése vezet el a *társadalmi szubjektivitás* kialakulásához.⁸ Hogy melyek ezek a kielégítetlen igények? Változatosak lehetnek, aszerint, hogy a farmerek érdekeinek védelme, vagy

6 Gyurgyák János: Politikai ideológiák. In Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika?* Osiris, Bp., 2003, 350.

7 Zala Tamás: *Az Újvilág próbatétele. Társadalomrajz a századforduló Amerikájáról.* Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1975; Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918).* Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2003, 98–99.

8 Ernesto Laclau a közös mozgósító ügyek kialakulását az egyenértékűség kialakulásának folyamatával írta le. Ernesto Laclau: *A populista ész.* Noran Libro, Bp., 2011, 90–91.

éppen valamilyen adó eltörlése jelentkezik kielégítetlen igényként. Mindenesetre az egyenértékűségi lánc végén azt a társadalmi szubjektivitást találjuk, amely révén egy „nép” konstruálódik. Az egyenértékűségi lánc választóvonalat képez a társadalmi szubjektivitás alá tartozó csoportok és azok között, akik nem fogadják el legitimnek a kielégítetlen igényeket. megszületik tehát az egyenértékűség révén a „nép” fogalma, amely elvont fogalomból az egyenértékűség révén kap gyakorlati tartalmat. Természetesen e népfogalom alatt többféle társadalmi, foglalkozási csoport foglal helyet, amelyek egyben tartása erőfeszítést igényel.

Laclau utal arra, hogy a lázongó népmozgalmak a felületes szemlélő számára gyakran logikátlan követeléseket sodornak egybe. A lázadók gyakran másként nevezik meg az ellenséget, mint amit értenek rajta. Néhány általa említett példa: az 1793-as vendée-i felkelők saját felfogásuk szerint a köztársaságiak ellen harcoltak, de a köztársaság megjelenítette azt, amit gyűlöltek, és amit idegennek éreztek, a várost és különösen a távoli Párizs hatalmát; az 1780-as londoni Gordon-féle katolikusellenes felkelés idején a nép a gazdag katolikusokra vadászott, és így a mélyben a mozgalom éppúgy volt gazdagellenes, mint katolikusellenes. A megnevezett ellenségfogalom sokszor egy mélyebb ellenséget jelöl, és az adott irányzat deklarált karaktere számos egyéb irányzat és érzület foglalata. A francia királypárti parasztok számára a „republikánus”, a „jakobinus” vagy a londoni kézművesek számára a „pápista” szavak gyakran egyfajta „fedősztoriként” funkcionáltak: eltakartak egy ellentéttel egy mélyebb ellentétet, vagy egy politikai és vallási konfliktussal egy mélyebb szociális konfliktust.⁹

Könnyen észrevehetjük, hogy a hagyományos értékek (pl. vallás) azok, amelyek révén a csoportok tagjai előszeretettel definiálják, illetve definiálták magukat, és a hagyományos létformák identitásalkotó jellemzővel bírnak. Az identitás azonban nem csupán egy konkrét csoport, hanem az absztrakt nép ismertetőjegye lesz a populista mozgalmakban.

Ilyen népkarakter-teremtő identitás lesz az amerikai populisták számára a „farmer”, az orosz narodnyik retorikájában a „paraszt”, az argentin Juan Perón mozgalmában a „descamisado”, azaz az „ing nélküli” (az argentin legszegényebb munkások elnevezése), Donald Trump számára a „kisember”. Velük szemben mindig ott az „ellenség”, vagyis az „elit”, az „oligarchia”, a „bankokrácia”, végül, de nem utolsósorban: a „liberalizmus”. Ezen csoportok tagjai gyakran körülírhatók: nem olyanok, mint mi, mert „idegenek”, „külföldiek”, nem az adott országban domináns vallás hívei, vagy életmódjuk hivalkodóan más, például mert hinton járnak, vagy térdnadrágot, esetleg – Argentína munkáskörzetében – inget

9 Laclau: i. m., 93.

viselnek. A populisták azok, akik saját felfogásuk szerint valóban képviselik az autentikus, hagyományos életformát. Ebben az értelemben a populista logika jól megfér az értékonzervatív vagy tradicionalista nézetekkel, amelyek ugyancsak a hagyományok megőrzését vallják.

Amikor populizmusról írok ebben a tanulmányban, akkor hangsúlyozni kell, hogy ezen azt a populista tradíciót értem, amely a baloldali demokrata gyökerű agrárpopulizmusból fakadt, de kimutatható, hogy ez a populista hagyomány elszakadt az idők során eredeti hordozójától, és konzervatívvá vált.

A konzervativizmus fogalma is tisztázásra szorul, mint ahogy a tipológiája is igen széles. Érthetünk alatta *érdekkonzervativizmust* és *értékkonzervativizmust*: előbbi bizonyos csoportok hatalmi helyzetének megtartására, utóbbi a társadalom konvencionális értékeinek őrzésére irányul. Schlett István magyarországi példa alapján megkülönbözteti a XIX. század végi *szociálkonzervativizmust* a dualista kormánypártok fémjelezte *liberális konzervativizmustól*, dacára annak, hogy utóbbi „képviselői magukat bizonyosan nem tartották konzervatívnak.”¹⁰ Az sem mindegy, milyen régióban írunk konzervativizmusról. Hiszen mást jelentett konzervatívnak lenni az Egyesült Államokban és Franciaországban a XIX. század közepén, és más volt az amerikai konzervativizmus alapkaraktere 1865-ben, mint 1979-ben. Az alábbiakban kizárólag a XIX. század végi újkonzervatív (agrárius, szociálkonzervatív) eszmei irányzattal kapcsolatban írok a populizmus kötődéséről, mert az állagvédő konzervativizmus túlzottan is elfogadta a liberális doktrínákat ahhoz, hogy a liberális gazdaság- és társadalomfilozófiát bíráló populizmussal összhangba hozható legyen.

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan játszanak szerepet a konzervatív gondolkodási sémák a populizmusban, Mannheim Károlyt követve meg kell különböztetnünk a *tradicionalizmust* és a *modern konzervativizmust* fogalmait. A tradicionalista gondolkodási séma egy általános emberi tulajdonság, amely a konvenciókhoz való ragaszkodáson alapul, és „a tradicionalista cselekvés nincs összekötve bármely más jellegű konzervativizmussal.”¹¹ A tradicionalizmus azon alapul, hogy „ragaszkodunk a hagyományhoz, és csupán kellenül fogadjuk el az újításokat.”¹² Az amerikai agrárpopulista mozgalom óta a populista mozgalmak ragaszkodnak a hagyományos létformákhoz (hagyományos közösségek, falu,

10 Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon. Appendix. Századvég Kiadó, Bp., 2018, 239–242.*

11 Mannheim Károly: *A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról. Cserépfalvi Kiadó, Bp., 1994, 52.*

12 Mannheim: i. m., 52.

társas szervezetek), és éppen ebből fakad konfliktusuk a liberalizmussal és a kapitalizmussal, amelyek átalakítják e létformákat és a hozzájuk tapadó szokáskultúrákat.

A populizmus és a kultúrkritika

Szabó Miklós történész a populizmus két olyan vonását említette, amely rokonította némileg a populizmust a tengerentúli újkonzervatív mozgalmakkal: ez a nagyváros-ellenesség és ezzel szoros összefüggésben a xenofóbia (idegenellenesség), illetve nativizmus (öshonos-védelem). Szabó felismerte tehát az erős kultúrkritikai attitűdöt a századvégi populista mozgalomban, amely a baloldali program ellenére a populizmust az európai újkonzervatív mozgalmakhoz kapcsolta.¹³ Szabó szétválasztotta a populizmust mint századvégi mozgalmat és a részben ezen alapuló úgynevezett populista hagyományt: „Mindezek az ideológiai érintkezési pontok azonban nem változtatják meg a populizmus jellegét, nem szüntetik meg baloldali voltát. A történeti populizmus a XIX. század kilencvenes éveiben egyértelműen kispolgári demokratikus irányt jelentett. Utóéletében viszont, mint politikai hagyomány egyre inkább az erős amerikai konzervativizmus tradíciójának részévé vált, elsősorban jelzett vonásai következtében.”¹⁴

Az amerikai populizmusban kezdettől jelen volt a nativista hagyomány, sőt Richard Hofstadter amerikai történész ennek a politikai, eszmetörténeti tradíciónak talán a kelleténél is nagyobb jelentőséget tulajdonított az amerikai agrárpopulizmusról szóló könyvében. Az amerikai történész hangsúlyozta, hogy a „törésvonalak egyike a bevándorlók szükségletei és az őslakosok [ti. a fehér, protestáns amerikaiak – P. Á. megjegyzése] között jelentkezett.”¹⁵ Nem egyszerűen arról volt szó, hogy a már amerikai születésűek a munkájukat és életszínvonalukat féltették az újonnan érkezettektől. Ez így túl egyszerű konfliktus lenne! Hofstadter szerint a politikai magatartás terén a bevándorlók egészen eltérő szokáskultúrárt hoztak magukkal. Egyik oldalon állt a „jenki-protestáns” politikai tradíció és lényegében alsó-középosztálybeli, kispolgári életvitel, amelynek jellemzője volt a közügyekben való aktív részvétel.¹⁶

13 Szabó Miklós: i. m., 98.

14 Uo., 99.

15 Richard Hofstadter: *The Age of Reform. From Bryan to F. D. R.* Jonathan Cape, London, 1962, 8.

16 Hofstadter: i. m., 9.

Velük szemben az európai paraszti közösségekből érkező bevándorlók az Óvilágban másfajta, szigorúbb alá- és fölrendeltségen és engedelmisségen alapuló társadalomszerkezethez szoktak, amely nélkülözötte a széles bázisú politikai részvételt. Neveltetésükből fakadóan a bevándorlók elfogadták a társadalmi hierarchiát és a tekintélyelvét, hiszen az életük része volt az Óvilágban. Ennek következtében – és az Újvilágban való boldogulás reményében – könnyen kiszolgáltatták magukat a nagyvárosi főnökök, „boss”-ok uralmának.¹⁷ Ez viszont irritálta azokat a társadalmi reformereket, akik egységes, a jenki-protestáns értékek és normák alapján integrált társadalmat kívántak létrehozni a sokféle ajkú bevándorlóból. Az Óhazából hozott tradíciókban veszélyt láttak az amerikai demokráciára és társadalmi, politikai eszményre. Így kapcsolódott össze a nativizmus az amerikai köztudatban a függetlenségi háború óta élő Európa-ellenességgel.

A nativizmus részben magyarázatot ad a populizmus nagyváros-ellenességére is. Hofstadter a populizmus központi elemeként utalt az ún. „agrarmítosz” fogalmára. Ennek értelmében a populisták az igazi, tösgyökeres amerikaiakat a farmerrel, az otthon a családi farmmal azonosították. Számukra a *farmer* és *farm* volt az a talapzat, amelyre az amerikai közerkölcs épül. Ennek ellenpólusa, a dolgok természetéből fakadóan, a *nagyváros* lett. Minél inkább átszínezték a nagyvárosokat a bevándorlás hullámai, annál élesebbé vált a kontraszt a farmermítosz és a nagyvárosi tér között.

Ez a nagyváros-ellenes attitűd nem pusztán az amerikai társadalom terméke. A bibliai próféták morális alapú városostorozása és társadalomkritikai haraga óta toposszá lett „bűnös várossal” szembeni ellenézés régi motívum az európai kultúrában, amelyet középkori paraszti eretnekmozgalmak, társadalmi reformerek, ellenforradalmár reakciók és romantikus írók egyforma intenzitással, bár más-más tartalommal hirdettek. Közös azonban a politikailag oly vegyes társaságban, hogy mind azt állították: a város a pénzszerzés, nyerésszék helye, ahol a pénz utáni hajsza kiöli az emberekből a tisztességet. Minden áru lesz, a politika is áru lesz, a művészet is, az irodalom is, még az emberi érzelmek is áruvá válnak, sőt még az emberi test is (prostituáció).¹⁸ Az agrarmítosz hirdetői szerint a földműves (a paraszt, a farmer) mentes a pénzkultusztól. Elmaradottsága megóvja őt a civilizáció eme káros hatásától.

A nagyváros-ellenesség érzelmi motívumához kapcsolódott egy másik hagyomány: az antikapitalizmus. Ez különösen a vissza-visszatérő gazdasági válságokkal együtt járó, illetve azok által kiváltott kisemberi

17 Uo., 9.

18 Szabó: i. m., 11–12.

bizonytalanság-érzettel állt kapcsolatban. A XIX. század közepétől évtizedenként bekövetkező gazdasági válságok (1847, 1857, 1866, 1873) megingatták a liberalizmusba és a szabad versenybe vetett hitet, az Egyesült Államoktól Magyarorszáig. Bár jelentős fáziseltolódással, de mindenütt újkonzervatív, szociálkonzervatív, olykor agrárius mozgalmak alakultak, amelyek zászlajukra tűzték a manchesteri liberális gazdaságpolitika megregulázását.

Amennyiben a konkrét nemzeti utalást kihagyjuk, sok angol, francia, német és amerikai konzervatív egyetérthetett Asbóth Jánossal abban a panaszban, hogy „a kereskedelmi szabadság felvilágosodott elvének feláldoztuk a magyar ipart, a Smith-féle »laissez faire« teóriának feláldoztuk a magyar kereskedelmet; a »tőke szabad asszociációja« nagyszerű modern eszméjének határtalan naivitással hódolva, becipeltük hazánkba a korrupciót és a krachot.”¹⁹ Asbóth észrevette, hogy a liberális politika fénykora véget ért, és az újkonzervatív pártok, mozgalmak ereje növekszik Európában.²⁰ Ezt a tendenciát részben arra az ellentmondásra vezette vissza, amely – az ő szóhasználatában lenézően „sablon-liberalizmus” néven emlegetett – liberalizmus szabadságesezméje és a valóságos társadalmi tapasztalat között feszült (széles tömegek elnyomorodása, az „aki kapja, marja” típusú szabad verseny, amely a gyengék eltaposásához, valamint utóbbtól nem függetlenül a hagyományos társadalmi kötelek meggyengüléséhez vezet). Asbóth szembeállította a régi földbirtokos arisztokráciát az újonnan kialakult pénzarisztokráciával, és hangsúlyozta, hogy a nemesi földbirtokosok felelőssége a parasztjaik iránt képes volt enyhíteni a társadalmi feszültségeket (persze, azok fölszámolása nélkül), míg a hagyományok híján lévő pénzarisztokráciát semmilyen érzelm nem fűzi a munkásaihoz.²¹

Vajon Asbóth 1870-es évekbeli értékonzervatív nézetei milyen mértékben állíthatók párhuzamba a kortárs Egyesült Államok agrárpopulista mozgalmának eszméjével, a Hofstadter által agrármítosznak nevezett jelenséggel? Ha eltekintünk a születési arisztokrácia és nemesség erényeinek dicséretéről (ami a sajátos európai és amerikai társadalomfejlődés eltérése miatt az Egyesült Államokban nem volt lehetséges), mindaz, amit Asbóth ír a földbirtokról, megállná a helyét a XIX. századi amerikai agrárpopulisták nézetrendszerében is. Az amerikai populisták szintén keményen ostorozták a pénzarisztokráciát, és a földművelés primátusát hirdették az iparral és a nagyvárossal szemben.

19 Asbóth János: *Magyar conservatív politika*. Attraktor, Máriabesnyő, 2011, 13.

20 Uo., 20–21.

21 Uo., 24.

Az elmélet: a populizmus és az újkonzervativizmus

A konzervatívokkal szemben gyakran megfogalmazott bírálat, hogy a változástól azért idegenkednek, mert féltik saját érdekeiket. Mannheim ezzel a rosszindulatú interpretációval szemben megvédi a konzervativizmust: „A konzervatív éppen hogy nemcsak saját érdekét követi, de egyúttal azt a saját világát is akarja, amelyben érdekei honosak.”²²

Mannheim észrevétele szerint „a két gondolkodásmód [ti. a konzervativizmus és a liberalizmus – P. Á.] gyakran kölcsönösen áthatja egymást, és éppen ez az a mozzanat, amely kérdésfeltevésünket bonyolultabbá teszi.” Mannheim szembeszállt azzal a közkeletű vélekedéssel, hogy a konzervativizmus valamiféle állagvédő mentalitással lenne azonos: szerinte a konzervatív saját világát akarta védelmezni.²³ Ennek a „saját világnak” egyik elemként Szabó Miklós utal a *szociabilitás* (társasság) jelenségére, amelynek értelmében az egyén a kisközösség tagja, amely számos struktúra révén védelmezi.²⁴

A Mannheim által megfogalmazott teória különösen fontos, amikor a populizmust tanulmányozzuk. A populisták társadalompolitikai tekintetben szociális reformerek voltak (lásd a jövedelemadó bevezetése, a farmerek érdekét védő törvények, a monopólium-ellenesség, a vasút-, távíró- és telefontársaságok állami felügyelete), ám kultúrafelfogásuk tradicionalista volt. Sokan felhívták a figyelmet a XIX. század végi agrárpopulizmus mozgalmának Janus-arcúságára: egyfelől, ahogyan Zala Tamás fogalmazott, „soha, sem azelőtt, sem azóta olyan kíméletlen őszinteséggel senki nem fedte fel az amerikai kapitalizmus antihumánus voltát, mint a populista ihletésű pamfletszerzők, szónok-politikusok és regényírók” (utóbbiak sorában utalhatunk egyebek között Ignatius L. Donnelly, Edward Bellamy és Jack London regényeire). Az Ignatius L. Donnelly által megszövegezett program számos példaértékű szociális követelést tartalmazott.²⁵ Másrészt kétségtelen, hogy az agrárpopulisták eszményképe

22 Mannheim: i. m., 23.

23 Uo., 23.

24 Szabó: i. m., 18–19.

25 Ignatius L. Donnelly személyében is jelzi a populista mozgalom kétarcúságát. Egy szociálisan érzékeny politikus volt, két alkalommal Minnesota állam képviselője, és még két ízben Minnesota szenátora, aki meglehetősen földhözragadt, reális célokat fogalmazott meg. Megtestesítője volt az amerikai polihisztor értelmiséginek: újságíró, amatőr történész, régész, irodalomtörténész, regényíró egy személyben, aki írt Atlantiszról, Shakespeare-ről, és bemutatta utópisztikus regényben az 1988-as évek Amerikájának plutokrata diktatúráját és az ellene kitört proletárforradalmat. Ahogyan az atlantisi civilizáció iránti érdeklődése tanúsítja, nem volt idegen

– a puritán-protestáns és jenki farmer – a múltban gyökerezett, és nem a jövőben. A tradicionalizmus időszemléletének a múlt felelt meg, és a múltba vetítette vissza az ideális szociabilitást. Az agrárpopulizmus esetében is nyilvánvaló a múltra vonatkozó irányultság. Csak éppen a múlt az amerikai esetben a jeffersoni demokráciát jelentette, tehát a XIX. század eleji amerikai társadalom és politika viszonyait, amelyet a populisták idealizáltak.

Amennyiben a klasszikus amerikai agrárpopulizmus gazdaság- és társadalomfilozófiáját szemléljük, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy az agrárpopulizmus gazdasági és szociális követelése elsősorban a monopolizmus ellen irányultak, és a populisták arra törekedtek, hogy körülbástyázzák a szabad kisfarmerek gazdasági érdekeit. A farmerek nem akarták eltörölni a piacgazdaságot, amelynek létezése immanensen fakadt az amerikai környezetből, ezáltal az amerikai szokáskultúra része volt. A kisfarmerek számára a piac és a kereslet-kínálat törvénye, amely az amerikai viszonyokból fakadt, teljesen magától értetődő volt. Ugyanakkor a farmerek, miközben ragaszkodtak a piachoz, óhajtották az amerikai kapitalizmus megszelídítését.²⁶ A program gazdaságilag radikális elemeket is tartalmazott: ilyennek tekinthető a korlátlan ezüstkibocsátás és az államosítások követelése. A dollár aranystandardjának elutasításával és az ezüst fizetőeszközök korlátlan használatának követelésével egyrészt támadták a szövetségi kormányzat bankjegy-kibocsátását, másrészt arra törekedtek, hogy növeljék a forgalomban lévő pénz mennyiségét.²⁷

A populisták gazdasági tekintetben abban kapcsolódtak az európai újkonzervatívokhoz, hogy nem fogadták el természetesnek a mezőgazdasági válságokat. A populista mozgalom bázisát alkotó farmerek azt hitték, vissza lehet térni a polgárháborút követő évek mezőgazdasági konjunktúrájához. A válságot inkább hajlamosak voltak a pénzügyi elitek manipulációjának és összeesküvésének tulajdonítani, mint a gazdasági rendszer természetes velejárójának.

Szociális tekintetben is beszélhetünk az amerikai agrárpopulizmus és a század végi újkonzervativizmus némely hasonlóságáról. Pszichológiai szinten ilyen hasonlóság a földműves népesség és annak kultúrája („vidék”, „falu”), illetve az erkölcsökre veszélyesnek ítélt modern polgári

tőle a miszticizmus iránti rajongás sem. Egyike volt azoknak a tudomány, politika és ezotéria határán mozgó különös személyiségeknek, akik nagy számban voltak jelen a XIX. század második felének amerikai közéletében. <https://www.britannica.com/biography/Ignatius-Donnelly> (Letöltés dátuma: 2018. 12. 20.)

26 The Omaha Platform: Launching the Populist Party. <http://historymatters.gmu.edu/d/5361/> (Letöltés dátuma: 2018. 08. 20.)

27 Zala: i. m., 95.

(„nagyvárosi”, „fővárosi”) kultúra szembeállítására.²⁸ Ez a falu-város törésvonal illeszkedett a már ismerttetett szociabilitás fogalmához: a falu a közösséget, a tönniesi *Gemeinschaftot* jelenti, szemben az arctalan egyének által alkotott polgári társadalommal, a *Gesellschaft*tal.²⁹

Ez a szociabilitás nagyon gyakran xenofób és bevándorlásellenes színezetet kapott. Az ellenszenv a társadalom bizonyos rétegeiben fölerősödött az 1873 utáni Európában elsősorban a zsidósággal szemben, az Egyesült Államokban az ír és általában katolikus bevándorlókval, majd a kelet-, közép- és dél-európai, ázsiai bevándorlókval, valamint Délen az afroamerikaiakkal szemben. Az 1873-as válságot követő három évtizedben antiszemita pártok, mozgalmak sora alakult Európában (ilyen volt Németországban Adolf Stöcker Keresztényszociális Munkáspártja, a magyarországi Országos Antiszemita Párt, a Francia Haza Ligája és a Francia Akció, vagy az orosz feketeszázások), de az antiszemitizmus nem maradt mentes az újkonzervatív irányzatoktól sem: becsatornázódott az osztrák Keresztényszociális Pártba és a magyar Néppártba, azaz a politikai katolicizmus pártjaiba is.³⁰ Mindezek a pártok és mozgalmak alapvetően a liberalizmusban találták meg a közös ellenséget, ugyanakkor az állami szociálpolitika követelésével még olykor a baloldalon, vagyis a munkásmozgalomban és a kispolgári, értelmiségi baloldali reformmozgalomban is találtak szövetségeseket.³¹

Amerikában ennek a sajátos helyzetnek bizonyos mértékig tükörképe az a szituáció, hogy az antiszemita, katolikusellenes, nativista elemek is utat találtak a Populista Párthoz, noha annak programja egyetlen elemtől (a bevándorlás korlátozása) eltekintve nem tartalmazott idegenellenes követeléseket.³² Ám a populista tábor jelentős része számára a bevándorlók, a katolikusok és az afroamerikaiak éppoly idegen testnek számítottak, mint a zsidók az európai újkonzervatív mozgalmak egy része számára. Theodore Saloutos amerikai agrártörténész úgy jellemezte a déli farmert, mint akinek „társadalmi és gazdasági attitűdjei négerellenesek, külföldi-ellenesek, antiszemiták, antimonopolisták” voltak, és vallásilag gyakran fundamentalista volt.³³ A fehér kisfarmerek jelentős

28 Uo., 94.

29 Szabó: i. m., 32–33., 40–41.

30 Uo., 53–74., 113., 123–124.

31 Ilyen flört volt például Németországban a katedraszocializmus és a Keresztényszociális Párt viszonya, vagy a polgári köztársaság iránti ellenszenv alapján a Proudhon Kör közeledése a francia antiszemita szélsőjobboldalhoz. Szabó: i. m., 53., 75.

32 The Omaha Platform: Launching the Populist Party. <http://historymatters.gmu.edu/d/5361/>(Letöltés dátuma: 2018. 08. 20.)

33 Theodore Saloutos: *Farmer Movements in the South 1865–1933*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1960, 3.

részét nem a türelem jellemezte a más vallásúakkal, más felekezethez tartozókkal, másként gondolkodókkal szemben, noha e téren földrajzi eltérés is érvényesült: a populista mozgalom északkeleti szárnya például az írek révén egy erős katolikus bázissal is rendelkezett, az afroamerikaiakkal szembeni türelmetlenség pedig Délen volt érezhető, ahol a polgárháború és a Dél vereségének emléke fájó sebet jelentett a helyi lakosság önérzetén.³⁴

Az Atlanti-óceán mindkét partján kialakultak tehát etnikai, vallási, felekezeti alapon körülírható ellenségképek azokban a politikai mozgalmakban, amelyek támadást intéztek a fennálló társadalmi és gazdasági status quo, az uralkodó liberális gazdaságfilozófia ellen, a kisemberekre, a kisiparosokra, földművelőkre, a gyengékre hivatkozva. A populista mozgalmak öröksége a „nép” etnikai, vallási, felekezeti jellemzőkkel történő leírása, illetve összeszűkítése bizonyos társadalmi, foglalkozási, etnikai és lakóhelyi csoportra. Ebben az összefüggésben a „populus”, azaz a nép meghatározott jellemzőkkel bír. Hofstadter a „jenki-protestáns eszmének” nevezte azt a mentalitást, életmódot és kultúrát, amely eszmei irányítúként szolgált a populisták számára: a nép ideáltípusa azokat jelentette, akik elfogadták a „jenki-protestáns” örökséget, és aszerint éltek (munkaetika, mobilitásra való törekvés, demokratikus részvételi kultúra).³⁵ A populisták ezt az amerikai kulturális örökséget kívánták védelmezni.

Populizmus és újkonzervativizmus a gyakorlatban

A pszichológiai, szociálpszichológiai és kulturális hasonlóságok után nézzük meg, miben hasonlított gyakorlatban a populizmus és az újkonzervativizmus! Mindkét nagy irányzat agrárérdekeltségű volt: az agrártársadalmat célozták meg elsősorban programjukkal. Ebből fakadt, hogy a szociális védelem mindkettő számára fontos értékként jelent meg.

A magyar újkonzervatívok és az amerikai populisták is fölléptek a *laissez faire* politikával szemben, ez volt retorikájuk céltáblája. A gyengék és az agráriumból élők védelmére törvényes garanciákat kívántak. Ahogy Tókéczki László írta, a század végi konzervativizmus „mindig is háborgott amiatt, hogy a magyar kormányok semmit sem tettek a magyar

34 Zala: i. m., 94.

35 Hofstadter: i. m., 9.

agrárvilág hagyományos rendjének védelmére, megerősítésére.”³⁶ Ebben a szabad piac hazája, az Egyesült Államok jelentett példát számukra.

A kiegyezés utáni kor konzervatív teoretikusa, Asbóth János a doktriner liberalizmus szabadságfrázisának rettentő példajaként utalt az amerikai politikai életre, ahol a polgárháború után a „déli konzervatív elemek hirtelen erőszakos leszorítása óta az Unió politikája nemcsak a politikusok egy alsóbb osztálya által vezetetik, hanem alacsonyabb elemek által is domináltatik”. Vagyis Asbóth értelmezésében a déli földbirtokos réteg hatalmának megtörésével egy fék kiesett az amerikai politikai rendszerből, és a legkorruptabb politikai osztály jött létre az Egyesült Államokban, amelyből hiányzott a többnyire déli születésű politikai osztály tisztessége és bölcsessége.³⁷ Az amerikai agrárpopulisták, Asbóth kortársai – Ignatius L. Donnelly-től Edward Bellamy-ig – lelkesen igazolták volna a magyar konzervatív férfiú szavait. Miközben a XIX. század végi liberálisok és demokraták Amerikára mint a „lehetőségek országára” vetették a tekintetüket, magában az amerikai társadalomban a korrupció és prédarendszer (vagyis az elv, hogy az elnökök a postameszteri szintig kiosztják a hivatalokat pártjuk támogatóinak) meghasonlást és felháborodást keltett.

Amerika példát szolgáltatott arra, hogy nem kell a hagyományokat megtagadni, beleértve az agrárérdekeltségű társadalmi rétegek védelmét. Amerikai példára a magyar újkonzervatív arisztokraták magyar *homestead*-törvényt követeltek a magyar földbirtok védelmére.³⁸ Széchényi Imre gróf méltatta az Abraham Lincoln nevéhez kötődő 1862-es *Homestead*-törvényt, amely 10 dollár illeték lefizetése és 5 év művelés fejében 160 acre (65 hektár) földet nyújtott minden családfő részére, és ezt afféle paraszti hitbizományként adaptálhatónak vélte magyar földön. Ugyancsak megnyerte a fiatal arisztokrata tetszését a lánckereskedelem kizárása és az uzsora elleni törvény, amely megvédi a farmert a tönkremenéstől.³⁹

36 Tökéczki László: Liberális konzervativizmus Magyarországon (1867–1918). In Tökéczki László (szerk.): *Magyar konzervativizmus. Hagyomány és jelenkor*. Batthyány Lajos Alapítvány, Bp., 1994, 64.

37 Asbóth: i. m., 24–25.

38 Andrassy Géza gróf és Széchényi Imre gróf saját szülőházájában, Amerikában tanulmányozták a *homestead*-törvényt, és javasoltak hasonlót a magyar földbirtok védelmére. Andrassy Géza: *Az otthon mentesítő törvények*. Bp., 1883, 3., Széchényi Imre: *Amerikai levelek*. 15. Bp., 1883. Asbóth János még némi pozitív diszkriminációt is érvényesítene a főrendiház összeállításában: „a hitbizományok és a nagy latifundi-umok birtokosainak meg kell maradni, sőt ezeknek szaporodására kellene hatni.” Asbóth: i. m., 116.

39 Széchényi: i. m., 5., 103.

A másik fontos elem, amelyben az európai újkonzervativizmus és az észak-amerikai agrárpopulizmus osztozott, az agrárérdekek elsőbbsége az iparral szemben. Magyarországon az arisztokrácia és a dzsentri sorsa iránti aggodalomban, majd az agráriusok révén a szövetségi mozgalom támogatásában jelentkezett a hagyományos agrárérdekeltségű társadalmi rétegek gyámolítása. Az Egyesült Államokban érthetően a szabad kisfarmer réteg volt a populista mozgalom alanya és hivatkozási alapja, noha a nyolcórás munkaidő követelése és a munkakörülmények javítása révén a populista mozgalom lépéseket tett a munkásmozgalom felé (a Munka Lovagjainak Nemes Rendje nevű munkásszervezet csatlakozott is a farmermozgalmakhoz).⁴⁰ Alapvetően azonban a populisták állampolgár-eszménye az egyszerű jenki farmer volt, aki demokrata és patrióta, és bár legyen bármilyen vallású, számára a protestáns-puritán konvenciók szolgálnak erkölcsi és eszmei irányítúként a közéletben.

Természetesen jelentős eltérések vannak az európai újkonzervatívok és az amerikai agrárpopulisták között. Az előbbieket vallották – még Franciaországban is – a monarchia felsőbbrendűségét, míg az Egyesült Államokban, érthető módon, meg sem fordult senki fejében a republikanizmus elvetése.⁴¹ Bizonyos mértékig az európai újkonzervatívok tisztelete a monarchia iránt és az amerikai agrárpopulisták tisztelete a köztársaság iránt mégis hasonló alapon nyugodott: mindkét tábort hagyománytisztlet jellemezte.

Konklúzió

Ahogy a fentiekből látható, szülőhazájában, az Egyesült Államokban a populista mozgalom rendelkezett olyan attribútumokkal, amelyek révén az agrárpopulizmus az agrárérdekeltségű újkonzervatív nézetekhez kötődött: ilyennek tekinthető a kultúrkritika, az ehhez szorosan kapcsolódó

40 Zala: i. m., 225.

41 Asbóth János szerint „tisztán gyakorlati szempontból mindenekelőtt arra szeretnék utalni, hogy nekünk a monarchiára szükségünk van. Hogy a monarchia, a dinasztia, évszázadok által megszentelt jogaival és felségével, hatalmas eszköz az állam egységének fenntartására, és az államellenes törekvések féken tartására.” Ugyanő érvel a monarchia és az arisztokrácia egymást feltételező léte mellett is: „(...) a születés arisztokrácia és az örökös monarchia elve egy és ugyanaz. Döntsük meg az arisztokráciát ma, és holnap meg fog dőlni a trón”, ennél fogva „aki a születés különbsége nélküli egyenlőséget akarja, ha becsületes, vallja be, hogy a monarchia ellen törekszik.” Asbóth: i. m., 110.

nagyváros-ellenesség, a modernizáció kritikája és a szociabilitás. A populista logika vagy észjárás túlélte a populista mozgalmat, és át- meg átfonta a jobboldali populista mozgalmakat is. Úgy vélem, az, hogy a populista tradíció átjárhatta a jobboldali pártokat és mozgalmakat, nagymértékben annak köszönhető, hogy a populista tradíció számos eleme összefért az antiliberalis eszmével: ilyen a modernizáció kritikája és ennek elemei, a nagyváros-ellenesség, a nativizmus és a liberális kapitalizmus kritikája.

A populizmus fogalma jelentősen változott mind az Egyesült Államokban, mind Európában a XIX. század óta. Egy másik tanulmány témája lehetne, hogyan lett a semleges értelmű populizmus szóból pejoratív fogalom, és különösen, hogyan kezdték alkalmazni a kifejezést, amely eredetileg egy baloldali demokrata mozgalmat jelölt, szélsőjobboldali irányzatokra. A populizmus kifejezés inflálódásáért nagymértékben felelősnek tarthatjuk, hogy a „nép” fogalmának megkonstruálása gyakran etnikai, felekezeti leszűkítéssel történik. Mind a XX. század első felének Amerikájában, mind az 1970–80-as évek Európájában fölbukkantak olyan nativista, bevándorlásellenes mozgalmak, amelyek a többségre, a népre hivatkoztak. Ilyen volt az Egyesült Államokban Huey P. Long és Charles Coughlin mozgalmi, az 1970-es évek Európájában a Nemzeti Front, az Északi Liga, a Flamand Érdek, és a többi olyan mozgalom, amely kívülről fenyegette széttöréssel a pártrendszert, és tematizálta a bevándorlás kérdését.⁴² Mivel a régi „szélsőjobboldal” elnevezés ekkoriban még „foglalt” volt a fasiszta, náci mozgalmak számára, ezért a politológia populizmusként hivatkozott ezekre a fenti mozgalmakra. Ám nem felejthetjük el, hogy az eredeti populista mozgalom baloldali demokrata mozgalom volt, és mind a XX. század elején, mind ma vannak baloldali populizmusok is.

42 Paár Ádám: Populizmus és iszlámellenesség. A muszlimellenes populista pártok és mozgalmak Európában. *International Relations Quarterly*, 2015 (6):3, 5–6.